

Anneke de Vries e.a. (red.)
**Zinnig verband. Veertig
jaar Vereniging van
Geestelijk Verzorgers in
Zorginstellingen**

Valkhof Pers, Nijmegen 2011,
ISBN 9789056253554, 226
pag., €23,50

Politici mogen beweren dat de multiculturele samenleving mislukt is, binnen de Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen is ze volledig gerealiseerd. Dat bleek op de jubileumbijeenkomst op 22 juni in de Dom in Utrecht, waar geestelijk verzorgers van allerlei snit lieten horen dat ze samen welluidend kunnen zingen. Katholieken, protestanten, joden, moslims, humanisten en hindoes hieven gezamenlijk een lied aan van de Amsterdamse predikant Sytze de Vries op muziek van Christiaan Winter. Weliswaar met een tekst die zo hybride was dat iedereen die vanuit zijn eigen achtergrond kon invullen, maar toch. Zo iets lukt verder hooguit langs het voetbalveld. Die geslaagde multiculturaliteit blijkt ook uit de op die dag gepresenteerde bundel *Zinnig verband*, waarin ervaringen en overwegingen van geestelijk verzorgers in ziekenhuizen, verpleegtehuizen, verslavingsklinieken en revalidatiecentra zijn samengebracht.

Het eerste wat een buitenstaander opvalt is de enorme variëteit in de aanpak per instelling. In instituten met een redelijk constante populatie is de benadering van de cliënten op het eerste gezicht collectiever dan

in bijvoorbeeld ziekenhuizen, waar de doorloopssnelheid hoger is. Ontroerend is de manier waarop Pauline van Zaalen beschrijft hoe ze een gesprek tot stand weet te brengen tussen demente bejaarden. Ze genieten van de sfeer die ontstaat door eenvoudige rituelen als het noemen van de namen, het aansteken van kaarsen en het ophalen van levensverhalen. Even aangrijpend is, aan de andere kant van het spectrum, het uiterst persoonlijke gesprek dat Brecht Molenaar heeft met een man in een brandwondencentrum, een eenmalige ontmoeting die J.J. Voskuil in zijn reeks *Het Bureau* omschreven zou hebben als een 'geslaagd contact'.

Een tweede opvallend verschil is de manier waarop geestelijk verzorgers hun eigen achtergrond inbrengen in het contact met cliënten. De een doet dat veel nadrukkelijker dan de ander. Een rabbijn zal nooit wervend bezig zijn, schrijft Binyomin Jacobs, "maar steeds zal hij zijn instrumentarium, het Jodendom, als een bron van algemene wijsheid en inspiratie beschouwen en gebruiken, voor iedereen die van zijn geestelijke verzorging wil profiteren". Bij andere stukken in de bundel blijft de levensbeschouwelijke herkomst van de geestelijk verzorger in het ongewisse en moet je achterin kijken tot welke denominatie hij of zij behoort.

Een derde punt dat eruit springt is het verschil in afstand tot de andere medische en verzorgende dienstverleners. In het ene geval is de geestelijk verzorger bijna onderdeel van

het behandelteam. Arie Kooijman en Michiel de Leeuw zien bijvoorbeeld iedere opgenomen patiënt van een geriatrische afdeling in een Leids ziekenhuis. De uitkomsten van deze gesprekken wegen mee bij het behandelprogramma dat de geriatrater opstelt. In andere artikelen valt de nadruk juist op de tegenstelling tussen enerzijds verzorgers en behandelaars, die onder tijdsdruk werken, en anderzijds de geestelijk verzorger, die juist de tijd neemt voor contact.

De uiteenlopende beschouwingen en verhalen die in deze bundel zijn verzameld bieden zo een caleidoscopisch beeld van de geestelijke zorg die verleend wordt. Gemeenschappelijke ondertoon van alle stukken is het narratieve element. De belangrijkste voorwaarde voor goede geestelijke zorg is dat het levensverhaal van de cliënt of patiënt wordt gehoord. Dat kan alleen in een persoonlijk, bijna tijdloos contact met hem. Van diens levensovertuiging hangt vervolgens af of zijn levensverhaal op een of andere manier wordt verbonden wordt met een groter verhaal. Daarbij kan een geestelijk verzorger een sleutelrol vervullen.

De kracht van rituelen is groot. Soms is het de enige manier om nog enige orde aan te brengen in als chaotisch ervaren situaties. Daarom is het van belang dat in ziekenhuizen ruimte voor vieringen en voor stilte is. De kapel in het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis is daar een schitterend voorbeeld van. Je wordt er vanzelf eerbiedig van als je er binnenloopt – dat kan

een verantwoord ingerichte ruimte doen. Het is een onbedoelde waarschuwing aan de kerken om zuinig te zijn met overgeleverde gewoonten en gebruiken. Juist in grenssituaties, als mensen nauwelijks meer bereikbaar zijn, blijkt die kracht van rituelen.

Het mooiste verhaal vertelt Hans Mondeel, werkzaam in een psychiatrische inrichting in Oegstgeest. Eén keer per week kwam hij op een afdeling met depressieve patiënten, waar nauwelijks woorden werden gewisseld, ook niet met de geestelijk verzorger. Als een nieuwe patiënt hem op een dag toesnauwt dat een dominee wel het laatste is dat de patiënten op die afdeling nodig hebben, spreekt een vrouw – “haar stem had ik nog nooit eerder gehoord” – opeens: “Ik wil niet dat je zo tegen deze me-
neer praat. Hij is de dominee en komt ons hier iedere week over God vertellen.” Soms is iemands aanwezigheid alleen al voldoende.

Veel ziekenhuizen, verpleeginrichtingen en herstellingsoorden in Nederland zijn oorspronkelijk door kerken of met kerken verwante organisaties opgericht. In de namen van de inrichtingen is dat nog altijd te horen. Ook al worden deze instellingen nu geheel uit de publieke middelen gefinancierd en vooral beoordeeld op effectiviteit en efficiency, wie de geestelijke zorg eruit weghaalt, ontnemt deze instellingen hun ziel. Deze bundel onderstreept dat.
Herman Amelink, redacteur geestelijk leven van NRC Handelsblad

A.F.Th. van der Heijden Tonio. Een requiemroman

De Bezige Bij, Amsterdam
2011, ISBN 9789023459545,
632 pag., €23,50

Dit is geen boek voor het nachtkastje. Hier moet je sterke zenuwen voor hebben. Het zuigt je mee in de verschrikking die A.F.Th. van der Heijden en zijn vrouw Mirjam is overkomen toen hun kind op 21-jarige leeftijd een fietsongeluk kreeg en eraan overleed. Ook zonder eigen kinderen zal men huiveren bij de herkenning van het verlangen, de liefde, het verlies, de schaamte, de schuld, de afgunst en al die andere gevoelens die in dit requiem woorden krijgen. Ik was blij dat ik het boek voor mijn vakantie had gelezen en even weg kon leggen – want dit wil je niet (mee) moeten voelen – en überhaupt wil je niet dat dit gebeurt! Juist deze strijd wordt door de auteur precies onder ogen gezien en aan ons getoond. Het doet pijn.

Van der Heijden schreef dit requiem meteen na de dood van zijn kind Tonio, op grond van dagboek aantekeningen over de samen geleefde eenentwintig jaar. Hij wordt voortgedreven om de verloren zoon op te sporen en te bewaren. Ontroerend toont hij de liefde van een vader voor zijn zoon. Een liefde die nu waanzinnig op zoek is naar de onvindbare geliefde: zijn hand weet nog hoe de warme, vochtige nek voelde en zijn hele lichaam zal nooit vergeten hoe Tonio zich als kind in zijn armen kon werpen. ‘De liefdevolle

heftigheid van zijn greep kan ik elk gewenst moment van de dag oproepen’ (244). IJzingwekkend en tergend beschrijft hij het onrust veroorzakende gevoel dat *het ergste nog moet komen*: het helemaal doordrongen worden van het besef van de dood. Ondanks, of dankzij, alle bewustheid van de ouders, wordt dit als dreigend ervaren besef, stukje, voor stukje veroverd, of zoals wij vaak zeggen: toegelaten.

Van der Heijden worstelt met het lot. Vroeger, zo schrijft hij, heeft hij zich geërgerd aan mensen die het lot bevragen. Hij vond het maar dreinende kinderen. Nu dringt zich het willen begrijpen en manipuleren van het noodlot in alle heftigheid op: hij wil alles weten van het moment van het ongeluk en van de tijd ervoor. De ouders gaan op onderzoek naar vrienden en het meisje van de laatste verliefdheid. De vader merkt bij zichzelf op dat hij de laatste gebeurtenissen afstruint. Op zoek naar losse momenten waarin de tijd versneld of verlangzaamd had kunnen worden waardoor alles net anders was verlopen. Het noodlot kan ook hij niet aanvaarden. Iets of iemand moet er schuldig aan zijn – en bij gebrek aan beter neemt hij zichzelf als de schuldige.

Schuld is het grote thema in dit boek. Schuld die op ervaringsniveau niet rationeel weggewist kan worden. De vader had er op het moment van het ongeluk moeten zijn en het moeten voorkomen. Of tenminste het bloedende kind op straat in zijn armen moeten houden. Hij heeft gefaald. Want: had hij niet

ook een zekere halfslachtigheid gekend, naast zijn sterke wens om met zijn vrouw een kind te krijgen?! De dood maakt hem alsnog duidelijk dat hij als zorgende vader toch tekortgeschoten is. In een later stadium van zijn verdriet merkt hij dat de dood van Tonio met terugwerkende kracht alle zin uit het leven van daarvoor heeft weggevoerd. Terugkijkend lijkt nu alles besmet en van elke zin beroofd te zijn door het verlies dat aan het einde gaapt.

Er wordt veel gedronken in het boek, wijn en wodka met sinaappelsap. Overdag werken de beide echtelieden op een bijna rituele wijze om tegen vijven bij elkaar te komen, te mijmeren, te praten, en weg te zinken. Iemand zei dat zij tenminste nog elkaar hadden, maar Van der Heijden beleeft de zorgzame tweezaamheid als een soort chemie die het verdriet minstens verdubbelt. Toch wordt duidelijk hoe sterk de liefde en verbondenheid tussen die twee is. Zij hebben elkaar nodig om *hem* warm en in ere te houden. Mirjam huilt veel, vindt enige verbondenheid bij vrouwen in de keuken, gaat boodschappen doen en komt daar mensen tegen maar blijft ook heel kwetsbaar en gebroken. Van der Heijden ziet nu steeds twee personen die elkaar niet helemaal dekken: zijn vrouw en de van haar kind beroofde moeder. Hij voelt diep medelijden met haar en bewondert tegelijk haar puurheid: zij is ziedend dat Tonio zijn leven niet af heeft kunnen maken.

Hijzelf is ook wel eens boos, dat

Tonio niet opgelet heeft, dat hij wat veel had gedronken – in alles zou hij loyaal zijn geweest en voor zijn zoon en tegen eventuele problemen gevochten hebben, maar hier viel niet meer te vechten. Het was, zoals hij schrijft, altijd een innig driemanschap geweest en de ouders waren gewend om problemen op te lossen. Maar dit was geen probleem en al helemaal niet op te lossen. Er lag nu zelfs een hele toekomst voor hen zonder oplossing. Zo beschrijft hij de diepe kloof tussen de economische kant van het leven (we hebben in je geïnvesteerd met nestwarmte en cornflakes) en het gebied waar het noodlot heerst. Op dit niveau hebben de ouders nu slechts met elkaar hun verbondenheid en zorgzaamheid. Maar ook de verwoestende kracht het zelf te vernietigen: 'Toen ik jou in volle ontwikkeling zag, groeide bij mij de trots – op jou natuurlijk, maar ook op mezelf. Ik zat voor een niet onaanzienlijk deel in jou. Wie had bijgedragen aan het voortbrengen van zo'n schitterend wezen, moest zelf wel enige kwaliteit bezitten' (598).

Het boek *Tonio* geeft een kijk op de naakte mens. Hoe hij bouwt: aan luchtkastelen, hoop, realiteit met verbondenheid en de kilte van eenzaamheid en dood. Hoe ver draagt hem geloof en liefde? Wat wil hij ermee bouwen? Wat heeft een mens nodig om verder te kunnen als het dierbaarste wordt afgepakt? Wat maakt het leven zinvol? De moeite die iemand neemt om dat uit te drukken is zeer te waarderen. Voor geestelijk verzorgers is het waardevol om

zich in de beschutte ruimte van het lezen open te stellen voor de eigen weerklank hierop.

Beate Giebner, geestelijk verzorger AMC, Amsterdam

Peter Idenburg
**Kentering en keerpunt.
Kunst als inspiratiebron
voor zelfinzicht**

Uitgeverij Altamira, Haarlem
2011, ISBN 9789069639413,
128 pag., €24,90

Je kunt je afvragen waarom dit boek aandacht krijgt in het *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*. Het is geschreven door een bestuursadviseur en executive coach, initiatiefnemer van een opleiding voor commissarissen en toezichthouders die de nadruk legt op integriteit en gedrag. Het is geschreven voor managers die zich afvragen of ze op de goede weg zijn, of dit alles is wat het leven hun te bieden heeft en indien nu niet, wanneer dan wel? Het is bedoeld voor topleiders, die in het spitsuur van hun leven de dialoog met zichzelf willen aangaan om nieuwe wegen in te slaan. Het is, kortom, geschreven voor een heel andere doelgroep dan de lezers van dit blad. Maar alleen al om de verzameling kunstwerken van het verhaal van Jakob in gevecht met de engel is het de moeite waard om het boek in te zien. Het gaat immers om een Bijbelverhaal dat voor veel mensen de kern herbergt van hun gelovig bestaan: het gevecht om een in godsnaam gezegend bestaan, ook al raak je er mank van.

Boeiend is het om te zien dat

– waar theologen de grootst mogelijke voorzichtigheid en schuchterheid aan de dag zijn gaan leggen om al te vrijmoedig hun ‘waren’ aan te prijzen aan mensen die niet (meer) thuis zijn in de grondbeginselen van het christelijk geloof – deze schrijver dit verhaal ongehinderd door scrupules promoot in kringen van bestuurders. Topleiders kunnen voor een kentering in henzelf of in hun organisatie, volgens de auteur, te rade gaan bij het Bijbelverhaal van Jakob die vecht met de engel. Hij kent dit verhaal van de zondagschool en beschouwt het nu als een oermythe over de weg van een held, met daarin een kentering en een keerpunt. Je zou het kunnen beschouwen als een zoektocht naar een vorm van atheïstische spiritualiteit. Meer dan het verhaal helpen daarbij de kunstwerken die over dit verhaal zijn gemaakt. Een goed beeld moet kunnen genezen. Dus wanneer iemand zich het kunstwerk toe kan eigenen, voltooit hij of zij als het ware het kunstwerk.

Idenburg ziet kunstenaars verschillende visies op het verhaal uitwerken, en hij werkt die dan weer uit naar de conflicten waar managers tegenaan lopen. Het verhaal kan gaan over een worsteling vol agressie, waarbij vragen horen over de noodzakelijkheid ervan. Of is het een verhaal over wedijver en ego? Zal het leiden tot een pyrrusoverwinning of kan het tot inzicht of transformatie leiden? In andere kunstwerken ziet hij meer een blokkade weergegeven, die in de praktijk van het leidinggeven tot patstelling kan leiden

en tot een vasthouden aan de status quo. Er zijn ook minder defensieve beelden, van de worsteling als dia-logos: ik worden door ontmoeting met een jij (Buber). Vechten met je eigen schaduw als in een droom, of worstelen in verlangen naar eenheid en liefde. Met deze verschillende visies op het oeroude verhaal kunnen managers van nu in gesprek gaan wanneer ze tot een nieuw verstaan van zichzelf als leider willen komen. De schrijver gaat ervan uit dat er samenhang zal zijn tussen kentering en keerpunt van de leider en zijn of haar organisatie. Het gaat om vechten met, geen vechten tegen. Vechten met opponenten, blokkades slechten, dialogen voeren, dromen, gesprek met de innerlijke stem of met de begeleider, betrokkenheid en liefde: dat reikt het verbeelde verhaal aan.

Gaandeweg komt de schrijver tot een concept waarin een oerverhaal over een held op zoek naar zijn alter ego, kunst over dit verhaal, toeëigening van dit verhaal en gereedschap vanuit de psychologie, tezamen een concept voor verandering kunnen vormen. Aan dit geheel voegt hij acht levensverhalen toe, oude en moderne, van mensen die een verandering hebben aangedurfd. Opvallend is dat het verhaal van de verloren zoon en de bekering van Paulus vrijmoedig genoemd worden naast ‘bekeringsverhalen’ van topmanagers die het over een andere boeg gooiden. Waarom dit boek een plek in dit blad verdient? De plaatsen waar geestelijk verzorgers werken zijn bij uitstek plekken waar cli-

ënten, patiënten, bewoners in gevecht zijn om bijvoorbeeld in hun gedaante als zieke tot een nieuw verstaan van zichzelf te komen. Het gebruik van de afbeeldingen van dit boek kan daar zeker bij helpen. Dit boek zou zo bewerkt kunnen worden voor cliënten van ziekenhuizen, GGZ en zorgcentra. Tegelijkertijd is het boeiend dat in diezelfde centra de bestuurders met hetzelfde verhaal aan de gang zouden kunnen zijn om steeds weer tot vernieuwing te komen van hun leiderschap, zodat een organisatie zich uitgedaagd voelt om te vechten vol compassie, op hoop van zegen, met het oog op allen die er werken en wonen.

Instellingen voortkomend uit de verzuiling hadden destijds een concept dat opdracht was voor zowel personeel als cliënten. Die tijd ligt achter ons. Dit boek van Idenburg prikkelt wel tot de vraag of een gemeenschappelijk verhaal of denkraam echt tot het verleden behoort of dat het op nieuwe wijze uitgedacht kan worden, op een niet-bevoogdende manier. Dit boek daagt, kortom, uit tot originele bewerking in alle lagen van de instellingen waar geestelijk verzorgers werkzaam zijn.
Dineke Havinga, supervisor KPV-centrum Zon en Schild, Amersfoort

Jan S. Jukema

Bewarende zorg. Een visie voor verzorgenden en verpleegkundigen

Boom Lemma Uitgevers,
Den Haag 2011, ISBN
978905931341, 201 pag.,
€ 30,-

Op de voorkant van de dissertatie van Jan S. Jukema staat een afbeelding van *Large Figure in a Shelter* van Henry Moore. De sculptuur bestaat uit een figuur die omgeven wordt door twee losstaande vormen die bescherming lijken te bieden. Het kunstwerk trekt de kijker in een ruimte waarin veiligheid en openheid samengaan. Men vermoedt dat hier sprake is van een bescherming die niet ten koste gaat van de vrijheid. Wat Henry Moore in een beeld tracht te vangen, probeert Jan Jukema te verwoorden in zijn visie op goede zorg zoals die wordt gegeven door verzorgenden en verpleegkundigen in een verpleeghuis. Hij houdt een pleidooi voor bewarende zorg, een zorgpraktijk waarin verpleeghuisbewoners als unieke personen beschermd worden.

Jukema heeft een helder proefschrift geschreven dat door de mooie schrijfstijl erg plezierig is om te lezen. Zijn visie op verpleeghuiszorg is inspirerend. Kortom: dit boek is zeer de moeite waard! Door de vele praktijkvoorbeelden wordt bovendien een levendig beeld gegeven van de specifieke zorg in het verpleeghuis. De schrijver concentreert zich in zijn onderzoek op de zogenaamde somatische verpleeghuisbewoners.

Deze keuze heeft er vooral mee te maken dat deze groep verpleeghuisbewoners de fysieke afhankelijkheid van de dagelijkse zorg in een niet gewilde gemeenschap in alle scherpsteervaart en in staat is om daarover te communiceren.

Het uitgangspunt van Jukema is dat verpleeghuiszorg een morele praktijk is. In de geest van persoonsgerichte benaderingen ontwikkelt hij een visie op goede zorg. De kern van deze visie wordt samengevat met het woord 'bewaren'. Goede zorg houdt in dat een verpleeghuisbewoner als een uniek persoon tot zijn of haar recht komt. Dat is geen vanzelfsprekendheid. Bewoners in het verpleeghuis zijn bijzonder kwetsbaar. Door hun afhankelijkheid komt hun uniciteit al snel in de knel. Om hun eigenheid te bewaren zijn zij aangewezen op hulp van anderen. De uitdaging waarvoor de verzorgende keer op keer komt te staan is: hoe kan ik met mijn zorg déze persoon in déze situatie zo goed mogelijk recht doen? Dat vraagt een bijzondere kunde, omdat de praktijk van bewaren een complexe dynamiek is van continuering en het behoud van de mogelijkheid van wording van wat voor deze persoon constituerend en van waarde is. Om deze kunde handen en voeten te geven onderscheidt Jukema vier fases van bewarende zorg: behoefte aan zorg opmerken, zorg organiseren, zorg geven en zorg ontvangen. Deze laatste fase is wezenlijk, want uiteindelijk is het de mens die zorg ontvangt die bepaalt of aan hem of haar recht is gedaan.

Jukema noemt zijn visie van bewarende zorg een 'counter-story'. Hij richt zich tegen de heersende opvatting in de gezondheidszorg waarin goede zorg gestandaardiseerd en evidence-based is, volgens uniforme regels wordt uitgevoerd en resultaatgericht is. Bewarende zorg – aldus de auteur – biedt meer mogelijkheden om steeds opnieuw te bekijken waaraan de bewoner op dit moment behoefte heeft. Hij benadrukt daarbij het belang van zorgvuldige dagelijkse (lichamelijke) zorg. Zo kan bijvoorbeeld de manier waarop een verzorgende een bewoner wast tot uitdrukking brengen of zij of hij de ander als uniek persoon respecteert of geweld aandoet.

In de visie van bewarende zorg staat de uniciteit van de individuele bewoner centraal. Jukema gaat ook uitvoerig in op de grenzen van zijn persoonsgerichte benadering. Immers in een verpleeghuis wonen meerdere mensen die op hetzelfde moment een beroep op de verzorgende kunnen doen. Deze ontkomt dan niet aan het nemen van een beslissing in een lastig dilemma: wie wel en wie niet het eerst helpen? Deze grens vindt zijn uitdrukking in een uitspraak die dagelijks in het verpleeghuis wordt gehoord: 'Even geduld, we komen zo bij u'.

Een goed boek zet altijd aan tot nadenken en discussie. De vraag waarmee ik blijf zitten is of het in een verpleeghuis wel mogelijk is om recht te doen aan de uniciteit van iedere verpleeghuisbewoner. Of brengt de con-

text van deze niet gewilde gemeenschap onvermijdelijk met zich mee dat dit niet lukt? Goede zorg beweegt zich altijd in dit spanningsveld. Daarom wil ik graag een suggestie doen voor een tweede druk, die dit boek zeker verdient. Mijn oog werd vaak getrokken door de voor- kant met daarop de foto van het beeld van Henry Moore. Gaandeweg ging ik steeds meer twijfelen of dit beeld wel past bij de wereld van het verpleeghuis. De serene tuin, een prachtig spel van licht en schaduw, de sculptuur van Moore die associaties van bescherming en vrijheid oproept. De vaak weerbarstige werkelijkheid van het verpleeghuis lijkt hier ver weg te zijn. Op de achterkant zou ik graag een afbeelding zien uit de *Shelter Drawings* van Moore, tekeningen van mensen die een schuilplaats zoeken in de metro van Londen in de eerste jaren van de Tweede Oorlog. De tekeningen zijn rauw maar je ziet en voelt de liefde van de kunstenaar voor de mensen die hij in beeld brengt. Het is volgens mij dit spanningsveld – de inzet voor het bewaren van de uniciteit van mensen in het besef dat dit vaak niet lukt – dat werken in het verpleeghuis zo boeiend maakt.

Leddy Karelse
geestelijk verzorger Zorgcombinatie
Noorderboog, Meppel/Diever

Annelies van Heijst, Marjet Derks, Marit Monteiro,
Ex caritate. Kloosterleven. Apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw

Uitgeverij Verloren,
Hilversum 2010, ISBN
9789087041533, 1195 pag.,
€55,-

Denkend aan vrouwelijke religieuzen zie ik een inmiddels hoogbejaarde ex-verpleegkundige voor mij. Haar uittreden in de jaren zeventig was even onontkoombaar geweest als haar roeping, jaren eerder, om in te treden. Zij vertelde over de vele uren die zij maakte in ziekenhuis en kapel. Verpleegkundige is zij altijd gebleven, even professioneel als daarvoor. Haar borstkruis had ze bewaard. Haar man had haar nieuw geluk gebracht; haar liefde voor de kerk bleef.

Over deze vrouw en haar tien-duizenden zusters is een prachtig boek geschreven. Niet eerder is zo grondig (1195 pagina's!) bestudeerd wat de zustercongregaties betekend hebben voor kerk en maatschappij, binnen de werkvelden waar zij actief waren. Consequent hebben de auteurs de ontwikkelingen geplaatst in de maatschappelijke, religieuze en juridische context van de (nabije, maar al zo onbekende!) geschiedenis van met name de negentiende en twintigste eeuw. Een schat aan onbekend archiefmateriaal is benut om een zo volledig mogelijk

beeld te geven. Dit levert een genuanceerd en afgewogen beeld op. In de verpleegkundige geschiedschrijving is dikwijls geen recht gedaan aan de professionaliteit van de religieuzen. Anderzijds raakte de belangrijke rol van katholieke lekenverpleegkundigen dikwijls ondergesneeuwd, die voor de Tweede Wereldoorlog vaak geleden heeft onder de suprematie van zusters die de touwtjes in handen hielden. Ook de misstanden, voor zover althans in 2010 reeds boven water gekomen, worden in het boek benoemd en niet vergeelijkt.

Ex caritate biedt een inblik in de geschiedenis van ziekenhuizen en huizen voor hulpbehoevenden (onder wie psychiatrische patiënten, 'zwakzinnigen', kwetsbare kinderen, ouderen) in de afgelopen decennia. Boeiend vond ik te lezen dat soms door hulp aan welgestelden de zorg voor armen bekostigd werd. De zusters zelf kregen pas in de loop van de jaren zestig en zeventig een gewoon salaris en recht op de bijbehorende werktijden. Andere hoofdstukken tonen de ontwikkelingen binnen onderwijs en missie. Ook daarvoor geldt dat bepaalde visies die tegenwoordig ondenkbaar zijn, in de context van de tijd soms begrijpelijker worden. Het tweede deel van het boek handelt over het kloosterleven van deze religieuzen. Opvallend daarin vond ik de dikwijls bepalende rol die mannen (priesters) gespeeld hebben als belangrijke breekijzers in de jaren van omwenteling (die al in de jaren vijftig begonnen!). De paradox van de veranderingen

in het kloosterleven is geweest, dat toen de religieuzen aan het werk gingen om een einde te maken aan de op zelfheiliging gerichte 'claustrumgeest' en zij hun werkzaamheden op een beter aan de tijd en behoeften aangepaste spiritualiteit gingen gronden, er nauwelijks nieuwe roepingen meer kwamen. Was Rome aanvankelijk initiator om bijvoorbeeld een einde te maken aan boetepraktijken en een te grote gerichtheid op offering, in de jaren zeventig ontwikkelden congregaties zich naar de zin van Rome juist te zeer in progressieve richting.

Boeiend vond ik ook de aandacht voor de ervaring en het verhaal. Vele 'cursiefjes' brengen het individu tot leven, met hun herinneringen en ontboezemingen. De foto's vertellen hun eigen verhaal. Prachtig zijn de drie foto's van drie jaargangen Augustinessen op reis in Lourdes: je ziet de verandering. De auteurs van *Ex caritate* laten daarnaast overtuigend zien dat niet alleen individuen, maar ook groepen in reactie op belangrijke gebeurtenissen hun levensverhaal herschrijven. Het kan niet anders of bepaalde zaken raken dan over- of juist onderbelicht. Dat in congregaties zelfheiliging en niet in de eerste plaats de nood van bepaalde groepen mensen de reden was om zich in te zetten voor anderen, verdween uit het nieuw vertelde verhaal, omdat men het nu anders beleefde. Ook voor de klachten van mensen die zich niet goed behandeld wisten door religieuzen was nauwelijks aandacht in een tijd waarin men er meer en

meer naar streefde 'er te zijn' voor anderen. Het pleit voor de religieuzen van nu, verenigd in de stichting SNVR, dat zij opdracht hebben gegeven dit boek te schrijven om de geschiedenis recht te doen en lacunes in het vertelde verhaal te dichtten. Het levert een boek op dat op meer plekken verdient gelezen te worden dan in de vele instellingen waarin eens de zusters hun lange uren maakten, naar opdracht, roeping en vermogen. **Marieke Ridder**
geestelijk verzorger Osira-Amsteling, Hoofddorp

Koen Jordens en Ingrid Neijnens (red.)
Oncologie en geestelijke verzorging. Vormen en aspecten van begeleiding, actuele vragen en uitdagingen

Uitgeverij Garant,
Apeldoorn/Antwerpen 2010,
ISBN 9789044126785, 175 pag., €17,90

Onder redactie van Koen Jordens en Ingrid Neijnens, geestelijk verzorgers in het Catharina Ziekenhuis in Eindhoven, is er een klein maar fijn boekje verschenen over geestelijke verzorging binnen de oncologische zorg. Het is het tweede in de Catharina-reeks voor levensbeschouwing en ethiek in de gezondheidszorg. Het boekje is verdeeld in drie aandachtsvelden. Het eerste exploreert wat er zoal gaande is in de oncologische zorg en hoe geestelijke verzorging daaraan een integrale bijdrage kan leveren. Het twee-

de is meer toegespitst en belicht diverse facetten van geestelijke verzorging in de praktijk, waaronder de toeëigening ook door geestelijk verzorgers van de inmiddels zo populair geworden mindfulness. Deel drie is overwegend beschouwend van aard en bevat een keur van actuele onderwerpen, betrekking hebbend op een kritische herijking van het beroep van geestelijk verzorger. Dit ten gevolge van allerlei maatschappelijke en culturele ontwikkelingen en hun impact op de zorg.

Klein maar fijn inderdaad, maar groots van opzet en ambitie, dit juweeltje. Het bevat veertien artikelen van beroepsbeoefenaars uit uiteenlopende vakgebieden, waaronder verpleegkundigen, bestuurders, filosofen, theologen en zelfs economen. Ook de geestelijk verzorgers laten zich niet onbetuigd. De meeste auteurs zijn trouwens werkzaam in het Catharina Ziekenhuis. Achter in het boek tref je – verrassend – een CD-rom aan met daarop drie meditaties die worden beoefend in de MBSR-training (Mindfulness-Based-Stress-Reduction), zoals die momenteel op grote schaal in Nederland (ook in de zorg!) wordt aangeboden.

Het voert natuurlijk te ver om alle artikelen hier te bespreken, reden waarom ik mijn aandacht richt op één artikel uit elk van de drie aandachtsgebieden, ingegeven door mijn persoonlijke belangstelling. Het zijn de artikelen van Smeets en Hijweege, Neijnens, en Van de Laar en Peil. Ook de drie indringende harte-kreten van zielzorger Frank van

de Poel verdienen het genoemd te worden. Zij leiden de aandachtsgelieden in en nodigen uit tot gretig verder lezen. Van de Poel verwoordt haarscherp hoe patiënten pastores kunnen beleven (laat het toch alsjeblieft een 'mensch' zijn), hoe dun gezaaid goede geestelijk verzorgers zijn (de spreekwoordelijke speld in een hooiberg van ego-trippers) en hoe recht in de roos de benaming van 'zielzorger' is (god bewaar ons voor de pastor als 'mental coach': een gruwel). Weerbarstige kost dus voor wie hier de schoen past, maar doorgetrokken van humor en zelfspot en daarom ontwapenend.

Het artikel van Wim Smeets en Nicolette Hijweege, *Geestelijke verzorging als ondersteunende discipline in de oncologische zorg*, gaat over welke competenties de geestelijk verzorger in huis dient te hebben om de spiritualiteit van de patiënt (naast die van zichzelf) volledig recht te doen. Barmhartigheid beoefenen is hier het sleutelwoord. Ben je als geestelijk verzorger ten diepste bewogen met de ander die jou is toevertrouwd, dan ben je een gezegend mens en kun je de ander tot zegen zijn. Een verademing om zo'n ontroerend maar beladen begrip als barmhartigheid hier als leidend principe aan te treffen!

Het artikel van Ingrid Neijns: *Mindfulness en geestelijke verzorging* zet helder uiteen wat mindfulness is (een houding van opmerkzaam in het leven staan), hoe je – door te mediteren – spirituele en religieuze ervaringen kunt oproepen (want geworteld in eeuwenoude reli-

gieuze tradities) en hoe dit een krachtbron kan zijn bij ziekte (juist vanwege de liefdevolle aandacht voor het lichaam). Geestelijk verzorgers bij uitstek zijn geschikt om deze vorm van mediteren aan te bieden. Neijns besluit haar artikel met het toelichten van de meditatie op CD-rom. Met name de hartmeditatie heb ik als weldadig ervaren.

Het artikel van Eric van de Laar en Jan Peil, *Geestelijke verzorging en marktgestuurde zorg. Kans of bedreiging?* weegt de voors en tegens van die marktwerking af. Naast bedreigend want mogelijk verkillend biedt marktwerking de kans met nieuwe ogen naar het beroepsfunctioneren te kijken en waar nodig een rijker geschakeerd aanbod te realiseren, opdat (geestelijke) zorg op maat rendabel blijft.

Concluderend: als dit boekje exemplarisch is voor die rijk geschakeerde zorg, garandeert de geestelijke verzorging een gegeven en eigentijds aanbod in een steeds turbulenter wordende samenleving. Zij biedt rust, rituelen en (adem)ruimte. Bovenal geeft zij 'barmhartigheid' een eigentijds gezicht zodat ze blijft behoren tot de core business van de (oncologische) gezondheidszorg. Lees dit boekje, laat je raken en kom in beweging... **Annelies van Setten-Ruhrwiem geestelijk verzorger en mindfulness-trainer voor o.a. oncologiepatiënten in Tergooiziekenhuizen, Hilversum/Blaricum**

Godfried Beumers
**Een hellehond van pluche.
Mijn verhaal van een
transplantatie**

Uitgeverij Meinema,
Zoetermeer 2011, ISBN
9789021142883, 172 pag.,
€16,90 (ook verkrijgbaar als
e-book)

In *Een hellehond van pluche* presenteert theatermaker Godfried Beumers ons het relaas over zijn levertransplantatie. In korte stukjes beschrijft hij zijn wederwaardigheden vanaf de alarmerende diagnose levercirrose, de levertransplantatie en zijn herstelproces. Hij doet dat in 119 droomachtige vertellingen over een ziekenhuisopname van 33 dagen. In plaats van er óver te vertellen, laat Beumer ons de binnenkant zien van een doodzieke man, die alleen door een zeer spoedige levertransplantatie nog een kans heeft. De vertellingen worden gedaan door 'ik', en ze zijn zeer beeldend. Steeds zien we een ander tableau, waarin de gebeurtenissen soms coherent en logisch zijn, maar heel vaak juist niet. Zo roept Beumers een vervreemdende en soms bedreigende droomwereld op, afgewisseld met momenten van helder bewustzijn. Dat de lezer houvast heeft in het verhaal, komt omdat Beumers deze scènes becommentarieert met korte zakelijke fragmenten uit het operatieverslag, en observaties uit de verpleegkundige en klinische dossiers. Op deze manier krijgen we een inkijk in wat iemand rondom zo'n ingreep, en daarna, kan beleven. Voor deze 'ik' zijn het lichaam en de geest

beide in staat van oorlog. Het is erop of eronder. We krijgen een live verslag van wat het bewustzijn kan doen als iemand uit de narcose komt. Alleen het hoofd is er, maar als het hele lijf er weer is, dan blijkt het donororgaan buiten het lichaam te zweven. Hoe moet de nieuwe lever in vredesnaam gaan werken en wanneer hoort die bij je?

Wat ik leerzaam vind aan het boek is dat een patiënt soms van zo diep en ver moet komen, dat herstellen een zeer weerbarstig en lang karwei is. Beumer beschrijft hoe niets meer routine is. De gewoonste dingen kosten inspanning en uiterste concentratie omdat ze opnieuw geleerd moeten worden. De lange weg van heel voorzichtig weer beginnen met iets te eten, je buiten je kamer wagen, tot je eigen medicijnen beheren. Bij dit relaas kreeg ik bij tijd en wijle last van ongeduld. Niet zo gek, want 'ik' en de naaststaanden leefden in een andere gevoelstijd. De tijd van het gewone dagelijks leven en de eindeloos uitdijende tijd van de ik-persoon. Het zakelijke commentaar helpt de lezer om grip te houden op de gebeurtenissen.

Beumer heeft achteraf zijn verhaal geconstrueerd uit losse briefjes, e-mails, kaarten, presentjes, bezoeken, flarden herinnering, dromen en de dossiers. Als 'ik' kon hij alleen ondergaan. En dat is denk ik, de belangrijkste les die hieruit te leren valt. Een mens in nood heeft een ander nodig om, letterlijk, op verhaal te komen. De aan zijn hellehonden overgeleverde 'ik' vindt achteraf houvast

door een gezamenlijk ondernomen reconstructie-arbeid. Bij mij riep dat wel de vraag op of iemand helemaal alleen door zo'n proces kan, zónder iemand anders die meegaat en gidst. Nee, dat kan niet. Deze 'ik' heeft goede, liefdevolle en zorgzame relaties. Ze zijn gevoelig voor timing, taal en symbooltaal, die ze vaardig en veilig weten te hanteren in het contact met de op drift geraakte geest van hun zieke vriend. Zoals vriendin en collega Louise, die geduldig toehoort en gidst. Zij helpt om grip te krijgen en te duiden. Zo worden we er weer eens getuige van dat herstellen geduldwerk is, evenals het proces om een samenhangend en betekenisvol verhaal te maken van alles wat zich aan je voltrekt. Ook dat en juist dat heeft tijd, aandacht en geduld nodig.

Een hellehond van pluche neemt ons mee onder de huid, en dat raakt de kern van ons werk als geestelijk verzorger, namelijk de zorg voor het verhaal. Juist nu professionalisering en standaardisering van het werk de centrale focus zijn, is het goed om een boek als dit te lezen. Dat Beumer een begenadigd verteller en dramaturg is, helpt zeer bij de zorg om zijn verhaal. Hij kán verwoorden en in beeld brengen wat hij beleefd heeft. Zoals hij zelf concludeert geeft hij al vertellend het verhaal aan zichzelf terug, waardoor hij ten slotte ook in staat is een ander met zijn levenspartner, de 'jij' uit het verhaal, te delen. **Mies Singendonk geestelijk verzorger UMC St Radboud, Nijmegen**

Annemarieke van der Woude
Het doodshemd heeft geen zakken. Nadenken over het levenseinde

Uitgeverij Meinema,
Zoetermeer 2011, ISBN
9789021143040, 119 pag.,
€14,90

Annemarieke van der Woude heeft een overzichtelijk boekje geschreven over het levenseinde. Het is bedoeld voor de babyboomers, die naar haar zeggen gewend zijn de regie te voeren over hun leven en dat ook wensen met betrekking tot hun dood. Precies bij dit laatste aspect stelt zij tal van vragen, zoals of je eigenlijk wel van een 'voltooid leven' kunt spreken (nee), of een 'levenseindekliniek' een goed idee zou zijn (nee), of je recht hebt op hulp bij het zelfgekozen levenseinde (moet de politiek beslissen). Door de afwisseling van betogende teksten en concrete verhalen uit de praktijk is het een levendig geheel geworden. Ook geeft zij mooie interpretaties van teksten uit Oude en Nieuwe Testament die meer of minder duidelijk betrekking hebben op sterven en dood. Het boekje heeft mijn denken over mijn eigen sterven en de tijd daaraan voorafgaand enerzijds wel weer enigszins gestimuleerd, anderzijds schrijft Van der Woude over thema's die voor veel geestelijk verzorgers eigenlijk vertrouwd zijn. Ik ben dan ook van mening dat het boekje een aantal aspecten van het levenseinde helder en duidelijk op een rij zet, maar voor onze beroepsgroep niet veel volstrekt nieuwe gezichtspunten bevat. Verbaasd heb ik me ook. Over

de stelligheid van sommige uitspraken. Zoals dat 'we' het vermogen verloren hebben om de bemoeienis van anderen met ons leven te verdragen (pag. 101). Ik zie toch heel regelmatig voorbeelden van het tegendeel. Of de vraag of 'we' de naasten van iemand met een doodswens wel voldoende betrekken bij de afweging van de voors en tegens (pag. 76). Ik spreek vaak patiën-

ten in het ziekenhuis die de naasten niet alleen betrekken bij hun doodswens, maar hun weerstand daartegen ook veel zwaarder laten weten dan hun eigen verlangen naar het sterven of hun eigen onvermogen om nog verder te leven. Ik zou eerder zeggen: wordt de stem van de stervende zelf wel in voldoende mate gehoord en gehonoreerd? Ik vraag het me af.

Annemarieke van der Woude werkt als predikant/geestelijk verzorger in een verpleeghuis, en ik denk dat dit boekje een mooi inkijkje geeft in de thema's die daar aan de orde van de dag zijn, en in haar manier van omgaan daarmee.

Anneke de Vries
predikant/geestelijk verzorger UMC
St Radboud, Nijmegen